

اشاعه هنر اسلامی و عرفانی در آثار، آراء و معماری بقعه مبارکه بانو امین در قالب هنر گرافیک و پوسترهای گرافیکی

چکیده

از ابتدای شکل‌گیری تصوف اسلامی همگام با مردان، زنانی در اقصی نقاط مناطق اسلامی در چارچوب دین و مذهب آمیخته با حبّ الهی بالیدند و به مقامات و کرامات فراوان دست‌یافتند. سرآمد همه آنان رابعه عدویه است. به عارفان زن در سده‌های نخستین چون رابعه عدویه بیشتر توجه شده است. لذا تحقیق و پژوهش در زمینه بانوان عارفه عصر چون بانو امین به فراموشی سپرده شده است. مسئله‌ای که اینجا مطرح می‌گردد بررسی جایگاه هنر اسلامی و عرفانی در آثار و بقعه بانو امین و چگونگی بازتاب آن در هنر گرافیک است. پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. یافته‌های پژوهش حاکی از این است که عرفان اسلامی یکی از مضامین مورد توجه در هنر اسلامی است. از سوی دیگر، آرامگاه‌ها و خانقاه‌های صوفیان در نوع خود تجلی‌گاه هنر اسلامی بوده است. بازشناسی بن‌مایه‌های هنر اسلامی در اندیشه عرفانی بانو امین و بقعه وی نقش مهمی در آگاهی از ارتباط هنر اسلامی و عرفان دارد.

اهداف پژوهش:

۱. بازشناسی منابع در حوزه شناخت الگویی شخصیت‌های عرفانی زنان عارف در عصر معاصر.
۲. بررسی ارتباط هنر اسلامی و معماری بقعه بانو امین.

سوالات پژوهش:

۱. مؤلفه‌های عرفانی بانو امین در دو بُعد عرفان نظری و عملی چیست؟
۲. هنر اسلامی چه بازتابی در بقعه بانو امین داشته است؟

کلیدواژه‌ها: عرفان، معماری اسلامی، اصفهان، بانو امین.

مقدمه

بانو امین نیز یکی از این زنان عارف است که دارای آثار و آرای است. در این پژوهش از میان زنان عابد و عارفه از سده‌های نخستین اسلامی تا عصر معاصر، اشاراتی به شرح احوال عرفانی علویة دانشور، بانویی فرزانه، نمونه دوران و مجتهده زمان و عالمه فاضله پرهیزگار از اصفهان پرداخته شده است. در شرح احوال، آثار و آراء و اندیشه‌های این بانوی عارفه عصر به‌عنوان اصلی‌ترین سؤال به توضیح کلیات پرداخته شده، سپس با شرح و بسط سؤالات جزئی‌تر هم‌چون مؤلفه‌های عرفانی بانو امین در دو بُعد نظری و عملی، میزان تأثیرپذیری مکتب عرفانی ایشان از مکاتب خواجه عبدالله انصاری، ملاصدرا و فیض کاشانی و همچنین نگاهی عرفانی به بقعه مبارکه بانو امین داشته باشد. بانو امین از جمله نوادری است که به خوبی می‌تواند برای بانوان دوره معاصر الگو و اسوه باشد. با توجه به اینکه مطالعات مربوط به عرفای زن در سده‌های معاصر که رساله یا اثری از خود به صورت مدون داشته باشند بسیار کم‌رنگ است لذا تحقیق و پژوهش در زمینه بانوان عارفه عصر چون بانو امین به فراموشی سپرده شده است لیکن نسل جدید ما چقدر به جایگاه این بانوی نمونه و اسوه اخلاق، فضیلت و عرفان آگاه است. نگارنده در جهت رسیدن به این مطلوب به دنبال ارائه شناخت کلی از شخصیت عرفانی این بانوی عارفه دوره معاصر و شرح حالی از مقامات عرفانی و انسجام‌بخشیدن به آراء و اندیشه‌های ناب این بانوی ایرانی است. فواید احتمالی و بعضاً عملی که ممکن است این پژوهش به دنبال داشته باشد این است که اولاً این تحقیق می‌تواند خلأ تحقیقاتی موجود را در ارتباط با این شخصیت بزرگ عرفان اسلامی در عصر حاضر پر کند؛ ثانیاً این پژوهش می‌تواند به‌عنوان یک منبع قابل استناد و قابل استفاده برای عرفان‌پژوهان در عرصه دانشگاه و حوزه‌های علمیه باشد؛ ثالثاً این پژوهش می‌تواند معرف بهترین الگو و نمونه برای جامعه زنان و دختران در عصر حاضر قرار گیرد؛ رابعاً به سرانجام رسیدن این پژوهش می‌تواند فتح بابی برای تحقیق در مورد سایر بانوان عارف تأثیرگذار در سده‌های دیگر باشد. به موازات این بررسی به آثار هنر اسلامی و عرفانی در آثار و بقعه بانو امین پرداخته می‌شود تا ظرفیت‌های مربوط به هنر اسلامی در آثار و معماری این عارف و مقبره او آشکار گردد.

کتب بسیار اندک و مقالاتی درباره بانو امین نوشته شده است که به بررسی برخی از ابعاد شخصیت علمی و عرفانی این بانوی اصفهانی پرداخته است اما خلاء معرفی همه جانبه این بانوی عارفه دانشمند که در عصر خود در میان زنان سالک الی‌الله که طی طریق نموده‌اند به‌عنوان نمونه روزگار برای طالبان حق علی‌الخصوص جامعه طلاب و دانشجویی و قشر بانوان طالب علم و معرفت، احساس می‌شود که در معرفی الگوهایی این چنین کم‌کاری شده است و در این زمینه، تحقیق و بررسی تخصصی صورت نگرفته است. لذا در کتاب‌ها و مقالات ذیل بیشتر به جنبه‌های علمی و فقهی بانو امین پرداخته است و خلاء توجه به مباحث عمیق عرفان نظری و عملی بانو امین در آثار یاد شده احساس می‌شود. از جمله اثر اسلامیت (۱۳۸۹) به نام بانو امین و تفسیر مخزن‌العرفان است. مرضیه اسلامیت معتقد است آنچه در نظر بانو امین اهمیت داشته بهره‌گیری اخلاقی و تربیتی از تفسیر بوده است همچنین نوعی عقل‌گرایی در تفسیر بانو به‌وضوح آشکار است؛ به‌طوری‌که گاه دلیل عقلی را بر ظاهر آیات ترجیح می‌دهد. جمعی از محققین (۱۳۸۹) در فریده عصر: بررسی سیره علی عملی عالمه عارفه بانو مجتهده امین به بررسی زندگی وی پرداخته‌اند.

این جمع محققین اظهار دارند که فقه برای بانو اهمیتی نداشت. فقه و شریعت را ارج می‌نهاد و عمل به شریعت را مقدمه رسیدن به حقیقت می‌دانست اما نکته اینجاست که در این مسیر از رسیدن به مسیر باز نمی‌ماند. خانم عمو

خلیلی (۱۳۷۹) در کتاب کوکب درّی: شرح احوال بانوی مجتهده امین نیز به شرح احوال فردی و اجتماعی بانو امین می‌پردازد. باقری بید هندی (۱۳۸۲) در کتاب بانوی نمونه: جلوه‌هایی از حیات بانوی مجتهده امین اصفهانی، به شرح احوال فردی و اجتماعی، تربیتی، اخلاقی بانو امین می‌پردازد. از مقالاتی هم که درباره بانو امین نگاشته شده به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود: مجموعه مقالات و سخنرانی‌های اولین و دومین کنگره بزرگداشت بانوی مجتهده سیره نصرت امین (۱۳۷۴) به کوشش مینا خواجه نوری است. در مجموعه مقالات و کنگره‌ها و بزرگداشت بانو امین اظهار نظر بزرگان و شاگردان به شرح احوال فردی علمی اخلاقی و تربیتی بانو پرداخته و زندگانی‌اش را تجسم اخلاق و فضائل انسانی می‌داند. آیت‌الله جوادی‌آملی بانو امین را مصداق کسانی می‌داند که در نهان و نهادش تحولی واقع شد و صاحب علمی شد که حاصل درس‌های خواندنی مدرسه نبود. علامه جعفری نیز از تعبیر «تولد جدید» در وصف زندگی بانو استفاده می‌کند. واعظزاده خراسانی هم ضمن اشاره به مضامین عرفانی آثار بانو و تلاش وی برای ساده‌نویسی و پرهیز از اصطلاحات فنی نکته دیگری را برجسته می‌کند و آن اینکه بانو، سدی را که همواره عرفا پیش پای سالکان طریقت گذاشته‌اند که هر کس باید شیخ طریقتی داشته باشد شکست و ظاهراً بیش از همه بر مطالعه و تدبر و تهذیب نفس تأکید کرد و از قرآن و حدیث و ... راهنمایی گرفت. در عالم اسلام همواره زنان شایسته و متعهدی وجود داشته‌اند که در عرصه‌های مختلف علمی و معرفتی در جبهه‌های ایثار و تلاش منشأ آثار و خیر و برکات فراوانی بوده‌اند. در این میان، جا دارد تا نگاهی گذرا به شخصیت یکی دیگر از اسوه‌های عالیقدر جامعه اسلام و تشیع که از مراتب علمی و عملی والایی برخوردار است و به حق از مفاخر زنان دنیای اسلام است یعنی بانو امین داشته باشیم، تا بابت تازه بر روی طالبان حقیقی عرفان و معرفت گشوده گردد. در این پژوهش از میان زنان عابد و عارفه از سده‌های نخستین اسلامی تا عصر معاصر نگارنده قصد دارد اشاراتی به شرح احوال عرفانی علویه دانشور، بانویی فرزانه، نمونه دوران و مجتهده زمان و عالمه فاضله پرهیزگار از اصفهان داشته باشد. به حق که بانو نمونه‌ای از ظهور و بروز آن کلام نورانی پیامبر (ص) که «المراه ریحانه» بودند و این‌گونه شد که شایستگی مقام اجتهاد را پیدا کردند، طوری که بسیاری از علماء و فضلا در محضر ایشان تلمذ می‌کردند؛ و بعضاً جهت استفاده معنوی به محضرشان شرفیاب می‌شدند.

نتیجه‌گیری

اندیشه‌های عرفانی بانو امین، بر محورهای: اسفار اربعه، مسأله استعاذه در سلوک الی‌الله، انتخاب سالک طریقت، معرفت نفس و مراتب آن استوار گشته است و این مؤلفه‌ها، هر یک تحت تأثیر تفکرات یک عارف نامی و شهیر است گویا آن آموزه‌های پیشین تأثیر به‌سزایی در شکل‌گیری اندیشه‌های این بانوی عارف داشته است، پس از بررسی‌های صورت پذیرفته بدین نتیجه می‌رسیم که بانو امین در بحث اسفار اربعه که نام آن با اسم ملاصدرا پیوند خورده است، بانو امین همانند ملاصدرا سفرهای خود را به چهار نوع (سفر از مردم تا خدا، سفر با خدا درباره خدا، سفر از خدا تا مردم با خدا، سفر در میان مردم با خدا) تقسیم‌بندی کرده است. در موضوع سیر و سلوک الی‌الله و مسأله استعاذه بانو امین تحت تأثیر دیدگاه ابن‌عربی در مسأله استعاذه است و تقسیم مراحل آن (مستعید، مستعاذ منه، مستعاذ به، مستعاذ له) همگی نشان از تأثیر ابن‌عربی در کتاب «فتوحات مکیه» است که دقیقاً این تقسیم‌بندی را برای مراتب سیر و سلوک داشته است. سالک با سیر و سفر آفاقی که همان سفر در جهان خارج است و سیر انفسی که سفر از درون و دل سالک است، طی طریق می‌کند، و مقامات و اسفار اربعه را پشت سر می‌گذارد تا به غایت شهود عرفانی و شناخت قلبی حق تعالی برسد، سالک برای شناخت خود و معرفت نفس مراتب نفس را طی می‌کند تا به فنا برسد و هدف از مراحل سلوک

چیزی جز این نیست که کمالات بالقوه انسان به فعلیت برسد و انسان با به فعلیت بخشیدن به امکانات وجودی خود به تدریج حق تعالی را در دل خود می‌گنجاند و از هر تعینی می‌گذرد، ترقی می‌کند و به مقامات بالاتر صعود می‌کند. همچنین در مبحث انتخاب سالک طریقت الی‌الله، بانو امین برای گزینش سالک و راهبر انسان، شرایطی را در پیش گرفته است که به صورت غیر مستقیم الهام گرفته شده از اندیشه‌های فیض کاشانی است که او نیز برای سالک طریقت شرایطی را متصورات که اولیاء الهی بهترین الگو در این زمینه هستند که سالک می‌بایست ضمن ممانعت از گناه و دیگر نواهی باید با راهنمایی ائمه و اولیاء‌الله این مسیر را بپیماید. همچنین لزوم سلوک برای سالک الی‌الله از واجبات راه است که با آن‌ها بتواند در مسیر سیر الی‌الله پیش برود از جمله: معرفت نفس و انتخاب پیر و راهنماست. مکتب عرفانی بانو امین تحت تأثیر ابن عربی و خواجه عبدالله انصاری معرفت را راهی برای معرفت رب دانسته است و همیشه توصیه می‌کرد که برای معرفت نفس باید در این مسیر پُر خطر از راهبری و استادی راه بلد استفاده کنند. همچنین در معماری اسلامی و عرفانی بقعه مبارکه بانو امین، رابطه رنگ و نور - به خصوص رنگ‌های سفید و آبی - جلوه‌نمایی خاصی به این بقعه بخشیده و آدمی را به فضای عرفانی و معنویت سوق می‌دهد.

منابع

- اردلان، نادر. (۱۳۸۵). اصفهان در مطالعات ایرانی. تهران: فرهنگستان هنر.
- اسلامیت، مرضیه. (۱۳۸۹). بانو امین و تفسیر مخزن‌العرفان. تهران: خانه کتاب.
- انصاری، خواجه عبدالله. (۱۳۷۸). تفسیر ادبی و عرفانی قرآن مجید. جلد ۱ و ۲، تهران: چاپ و انتشارات اقبال.
- ایازی، سید محمدعلی. (۱۳۷۸). شناخت‌نامه تفاسیر، نگاهی اجمالی به ۱۳۰ تفسیر برجسته از مفسران شیعه و اهل سنت. قم: کتاب مبین.
- بانو امین، سیده نصرت‌بیگم. (۱۳۷۸). سیر و سلوک در روش اولیاء و طریق سیر سعاده. تحقیق و اضافات محمدرضا نیل‌فروشان، چاپ دوم، اصفهان: انتشارات گنبدهای فیروزه‌ای.
- _____، _____، (۱۳۹۹). الاربعین‌الهاسمیه من شرح جمله من الاحادیث‌الوارده فی العلوم‌الدینیة. مهدی العلوی، دمشق: دارالفکر، ۱۳۹۹ ه.ق. / ۱۳۵۷. ش.
- _____، _____، (۱۳۸۶). روش خوش‌بختی، توصیه به خواهران ایمانی: تحقیق و اضافات محمدرضا نیل‌فروشان، اصفهان: کانون تبلیغات رشاد.
- _____، _____، (۱۳۷۱). جامع‌الشتات. گردآوری: مرتضی مظاهری نجفی، اصفهان، انتشارات انجمن حمایت از خانواده‌های بی‌سرپرست اصفهان.
- _____، _____، (۱۳۷۱). مخزن‌العرفان در تفسیر قرآن مجید. ج ۱-۱۵، اصفهان: به انتشارات انجمن حمایت از خانواده‌های بی‌سرپرست اصفهان.
- _____، _____، (۱۳۷۱). مخزن‌الثالی در فضیلت مولی‌الموالی. اصفهان: انتشارات انجمن حمایت از خانواده‌های بی‌سرپرست اصفهان.
- _____، _____، (۱۳۸۵). اخلاق و راه سعادت. اقتباس و ترجمه از طهاره‌الاعراق ابن مسکویه، چاپ دوم، اصفهان: انتشارات گل‌بهار.

_____، _____ (۱۳۷۸). معاد یا آخرین سیر بشر، تحقیق و اضافات: محمدرضا نیل‌فروشان، چاپ دوم، اصفهان: انتشارات گنبد‌های فیروزه‌ای.

_____، _____ (۱۳۸۹). النفحات الرحمانیه فی الواردات القلبیه. چاپ سوم، اصفهان: انتشارات گل‌بهار. عمو خلیلی، مرجان. (۱۳۷۹). کوبک دری، شرح احوال بانوی مجتهده امین. تهران: کانون انتشارات پیام عدالت. فیض کاشانی، ملامحسن. (۱۳۹۵). بانو امین. تهران: انتشارات فرهنگ صبا. کلیفورد، ویلیام کی. (۱۳۸۷). «اخلاق باور مترجمه صالحی». در مجله حکمت و معرفت س ۳، ش ۸ (۳۲)، صص ۶۶-۶۸.

مجموعه مقالات و سخنرانی‌های اولین و دومین کنگره بزرگداشت بانوی مجتهده سیده نصرت امین. (۱۳۷۴). به کوشش مینا خواجه‌نوری، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. نرم‌افزار بانوی ایرانی، مؤسسه پژوهش‌های دینی امام امیرالمؤمنین (ع) اصفهان. همایونی، زینب‌السادات. (۱۳۸۸). زندگی بانوی ایرانی. چاپ سوم، اصفهان: انتشارات گل‌بهار.